

Розвиток екологічної свідомості особистості: актуальність проблеми

У статті розкрито сутність феномена екологічної свідомості особистості. Охарактеризовано екологічну свідомість людини з точки зору психологічних напрямків, а саме: а) напрямку, що стосується розгляду екологічної свідомості особистості як передумови формування екологічного світогляду людини; б) напрямку, який розглядає екологічну свідомість як складну психічну структуру, що, передусім, висвітлює ставлення людини до оточуючої дійсності, діяльності інших суб'єктів, суспільства в цілому, а також наслідків цієї діяльності; в) напрямку, що пов'язаний з розвитком екологічного мислення людини, творчого потенціалу її особистості; г) напрямку, який ми би назвали аксіопсихологічним, згідно якого екологічна свідомість людини розглядається як найвища особистісна цінність.

Ключові слова: свідомість, екологічна свідомість, екологічний світогляд, екологічне мислення, творчий потенціал, аксіопсихологічний напрямок.

В статье раскрыто содержание феномена экологического сознания личности. Дана характеристика экологическому сознанию человека с точки зрения психологических направлений, а именно: а) направление, которое рассматривает экологическое сознание личности как условие формирования её экологического мировоззрения; б) направление, которое анализирует экологическое сознание как сложное психическое образование, которое описывает отношение человека к окружающей действительности, деятельности других людей, общества в целом, а также последствий этой деятельности; в) направление, которое связано с развитием экологического мышления человека, её творческого потенциала; г) направление, которое называем аксиопсихологическим, сообразно которому экологическое сознание человека рассматривается как наивысшая личностная ценность.

Ключевые слова: сознание, экологическое сознание, экологическое мировоззрение, экологическое мышление, творческий потенциал, аксиопсихологическое направление.

Проблема формування екологічної свідомості досить гостро виникла у ХХ столітті, відколи людство стало усвідомлювати згубні наслідки своєї діяльності, які призвели до екологічної кризи в цілому світі. Прояви цієї кризи ми спостерігаємо в різноманітних сферах життєдіяльності: забруднення навколишнього середовища, зникнення цілого ряду тварин та рос-

лин, нераціональне використання природних ресурсів і т.д. Тому закономірним є те, що в наш час активізувалися філософські, екологічні, психологічні та інші дослідження, пов'язані з необхідністю розуміння взаємодії людини зі світом природи. Це призвело до наукового обґрунтування проблеми (з різними варіантами її розв'язання) формування екологічної свідомості особистості.

Не зважаючи на те, що дана проблема не є новою в психологічній літературі, до цих пір залишаються взаємовиключними думки науковців як щодо питань визначення сутності та структури екологічної свідомості особистості, так і власне стосовно категорії свідомості, яка є, безумовно, первинною, і яку слід розглянути в першу чергу.

Суперечливим також є питання формування екологічної свідомості особистості, зокрема, в процесі шкільного навчання. Ця суперечливість викликана тим, що лише з 2011 року предмет «Екологія» включений в типові навчальні плани для старшої школи, а до цього часу теми з дотичних до нього проблем вивчалися лише оглядово на уроках основ здоров'я, географії та біології. Хоча предмет «Екологія» передбачає всього 0,5 годин на тиждень в 11 класі (лише в школах з профільним екологічним навчанням кількість годин становить 2 на тиждень). В свою чергу, основи здоров'я викладаються в 1-9-х класах, а учні 10 класу залишаються взагалі без спеціальної екологічної підготовки. Останнє, в свою чергу, викликає й другу проблему, а зокрема те, що учні 10 класу не залучаються до практичних занять з екології, а саме до практичної реалізації отриманих на інших предметах знань з охорони оточуючого середовища. Отже, зважаючи на актуальність даної проблеми, завданнями нашої статті є:

1. Розкрити сутність екологічного феномена свідомості особистості.

2. Дати характеристику екологічної свідомості людини з точки зору психологічних напрямків, а саме: а) напрямку, що стосується розгляду екологічної свідомості особистості як передумови формування екологічного світогляду людини; б) напрямку, який розглядає екологічну свідомість як складну психічну структуру, що, передусім, висвітлює ставлення людини до оточуючої дійсності, діяльності інших суб'єктів, суспільства в цілому, а також наслідків цієї діяльності; в) напрямку, що пов'язаний з розвитком екологічного мислення людини, творчого потенціалу її особистості, які визначають розвиток екологічної свідомості людини; г) напрямку, який ми би назвали аксіопсихологічним, згідно

якого екологічна свідомість людини розглядається як найвища особистісна цінність.

Зокрема, у філософській науковій парадигмі свідомість – це найвищий рівень відображення людиною дійсності, що характеризується, насамперед, виокремленням та піднесенням людини як своєрідної надреальності, як носія особливих, неподібних на всі інші, способів взаємодії з навколишнім світом, буттям тощо [21, с. 20].

Стосовно екологічної свідомості, то, передусім, слід зауважити, що дослідники вказують на правомірність виділення цього феномена в окрему форму суспільної свідомості (Р.У.Біджиєва, О.С.Бродська, Т.П.Казначєєва, А.М.Кочергін, Н.В.Малиновська, Г.К.Овчинніков, М.В.Хроленко, О.П.Шевцов та ін.). Вони пов'язують екологічну свідомість з, так званим, рівнем теоретичного знання та наділяють її загальними рисами, характерними для будь-якої форми суспільної свідомості. З точки зору категоріального аналізу прихильники цієї думки роблять висновок, що екологічну свідомість можна розглядати як самостійну форму суспільної свідомості (поряд з політичною, релігійною, науковою тощо). В.О.Скребець зазначає: «Свідомість, як і мислення, може визначатися змістом і спрямованістю домінуючого ставлення людини (або людей) до дійсності. У такому розумінні сутності екологічної спрямованості, саме відносно екологічного змісту психічного відображення дійсності, можна говорити про екологічну свідомість» [22, с. 125].

У нашому дослідженні ми також будемо розглядати екологічну свідомість як окрему форму суспільної свідомості.

В психології екологічну свідомість аналізують з декількох позицій. Розглянемо всі з них, адже це допоможе нам побудувати структуру даного феномена, виокремити компоненти екологічної свідомості та описати функції, властиві кожному компонентові.

Так, перший напрямок стосується розгляду *екологічної свідомості особистості як передумови формування екологічного світогляду людини*. Дана проблема знайшла своє відображення в багатьох сучасних працях (А.Г.Асмолів, Ю.Д.Желєзнов, В.А.Ігнатов, В.А.Колибін, А.Я.Кузнєцова, В.М.Назаренко, Л.В.Попова, С.А.Сладкопєвцев, А.Д.Урсул, А.А.Цхай та ін.). Формування екологічної свідомості суб'єкта розглядається як узагальнювальна ідея екологічної освіти, а еколого-освітня система ХХІ століття, в свою чергу, має бути зорієнтована на розвиток компонентів світогляду людини. Отже, сучасна система екологічної освіти повинна здійснювати трансляцію екологіч-

них знань і культури від минулих поколінь до теперішніх. В сучасних умовах розвиток екологічного світогляду суб'єкта має підтримуватись екологічною освітою, яка спрямована на становлення екологічної свідомості «ноосферної особистості», тобто на формування людини, яка здатна розв'язувати глобальні проблеми, забезпечувати виживання цивілізації та збереження біосфери [7; 10; 16; 19].

М.Й.Бауер [4] розглядає екологічний світогляд як сукупність принципів, поглядів, оцінок і знань, що в узагальненому вигляді означають цілісне розуміння єдності природного і соціального буття, які формують екологічно зорієнтовану життєву позицію суб'єкта.

Є.І.Козленя також аналізує витоки екологічної кризи з огляду на світоглядні, філософські проблеми: з урахуванням технократичної моделі освіти і природокористування, породження «кібернетичної людини», яка до навколишнього світу і до себе ставиться з суто інтелектуальних позицій; це також і падіння духовності, і жорсткий прагматизм по відношенню до природи [12]. Деякі автори вважають екологічну свідомість сполучною ланкою між науково-технічним прогресом і живою Природою, життям в цілому, тому що «все пов'язано зі всім», як свідчить закон екології, а основу буття становить екологічний світогляд [18; 20; 24].

Другий напрямок розглядає *екологічну свідомість як складну психічну структуру, що, передусім, висвітлює ставлення людини до оточуючої дійсності, діяльності інших суб'єктів, суспільства в цілому, а також наслідків цієї діяльності*. Зокрема, М.Г.Васильєв, А.М.Кочергін, Ю.Г.Марков екологічну свідомість характеризують як сукупність узагальнених уявлень про природу, переконання та ідеали, що відображають і великою мірою зумовлюють ставлення людини до природи, її законів, відповідні оцінки взаємозв'язків з нею тощо [13]. В.О.Скребець вважає екологічну свідомість «найвищим рівнем психічного відображення природного та штучного середовища, власного внутрішнього світу, рефлексією відносно місця і ролі людини в біологічному, фізичному і хімічному світі, а також саморегуляцією цього відображення» [22, с. 31]. Вчений вважає, що екологічна свідомість розвивається за законами свідомої діяльності людини взагалі, а також тієї, яка відрізняється своїм екологічним змістом.

В.І.Медведєв та А.А.Алдашева вважають найбільш загальним визначенням екологічної свідомості як сформованої у вигляді понятійного апарату системи ставлення людини до її зв'язків із зовнішнім світом, до суб'єктних можливостей і наслідків змін цих

зв'язків в інтересах людини або людства в цілому. Ці вчені також наголошують на доцільності нагального розповсюдження існуючих концепцій і уявлень, які мають соціальну природу, на явища, об'єкти природи та на їх взаємозв'язки з людиною. Ця система взаємостосунків, на думку авторів, передбачає їх активний динамічний характер [15]. На нашу думку, це формулювання екологічної свідомості за своєю суттю є дуже близьким до визначення екологічного світогляду. Саме як один з базових елементів такого світогляду дані автори і розглядають екологічну свідомість [15].

Екологічна свідомість, за Л.М.Фенчаком [24], є найвищою формою відображення реальної екологічної ситуації, яка відповідає за цілісне бачення екологічних проблем, усвідомлення єдності людей та середовища, розуміння наявності внутрішнього «саморегулятора» екологічно цивілізованої поведінки, відчуття відповідальності, здоровий спосіб життя, активну природоохоронну діяльність, що, в свою чергу, великою мірою зумовлюються ставленням людини до оточуючого світу.

Як відмічають Ф.Я.Палінчак і Г.В.Платонов, екологічна свідомість – це усвідомлення екологічної ситуації, яка складається, тих зв'язків і стосунків між людьми, що формуються в процесі їхньої діяльності по забезпеченню оптимальних умов функціонування системи «природа-суспільство». Тому вчені наголошують на необхідності акцентування уваги на ролі діяльності в екологічній системі [19, с. 7]. Автори мають на увазі, що екологічна діяльність виявляє чіткі закономірності та умови взаємостосунків людини з природою. Дійсно, саме в процесі свідомої діяльності особистості і відбувається формування підструктур екологічної свідомості.

Г.С.Смирнов, вивчаючи шляхи оптимізації стосунків людини з природою, вказує на необхідності усунення екологічної кризи, викликаної згубними діями суспільства через екологічну діяльність людства. Під час такої діяльності повинна, на його думку, сформуватись екологічна свідомість, яка і «є відображенням об'єктивної необхідності в перебудові всього господарського та виробничого життя, обліку відновлюваних та невідновлюваних ресурсів, захисту навколишнього середовища від промислових та побутових відходів, перебудови всіх сфер діяльності та потреб людини з урахуванням потенційних можливостей нашої планети» [23, с. 141]. Це визначення, хоча воно і має суто економічну спрямованість, виявляє ті моменти екологічної діяльності, які саме впливають на розвиток екологічної свідомості суб'єкта. Варто відмітити, що вивчення екологічної діяльності вказує на розуміння необхідності зміни антропоцентричних, споживчих

дій людини, на їх нагальну екологізацію, а також спрямованість екологічної свідомості на здійснення суто екологічної поведінки та діяльності.

О.М.Галаєва та М.Л.Курок під екологічною свідомістю розуміють відображення людьми способу їхнього ставлення до природи, зазначаючи, що під екологічною свідомістю прийнято розуміти відображення в ідеальних формах (поняттях, судженнях, законах, теоріях, науках та ін.) взаємозв'язків біологічних організмів і людського суспільства з природним середовищем [5]. Е.В.Гірусов наголошує, що екологічна свідомість – це не будь-яке відображення людьми свого ставлення до природи, а лише те, котре спрямоване на забезпечення її життєво необхідних властивостей, на збереження й удосконалення її життєвого середку тощо [8].

Вчені зазначають, що ставлення людини до природи зумовлює формування екологічної відповідальності. Останню І.Т.Суравегіна визначає як акт свідомості, яка є своєрідним поєднанням знання та почуттів. Тому, вважає дослідниця, засвоєння екологічних знань має обов'язково супроводжуватися емоційними переживаннями особистості та сприяти становленню її екологічних переконань як стрижневого компонента екологічної відповідальності. І.Т.Суравегіна наголошує, що формування екологічної свідомості передбачає таку перебудову поглядів та уявлень людини, коли засвоєні нею екологічні норми стають одночасно нормами її поведінки по відношенню до природи [18].

Такі прихильники цього підходу, як Д.М.Кавтарадзе, Д.Ф.Петяєва, А.П.Сидельковський та інші дотримуються думки, що поза формуванням ставлення особистості до природи розв'язання проблеми розвитку екологічної свідомості неможливе, оскільки знання без певного ставлення до довкілля є лише інтелектуальним підґрунтям для становлення особистості. Даний підхід, який, передусім, цінує ставлення людини до природи, наголошує на необхідності відбору екологічної інформації, включенню особистості у діяльність, спеціальному створенні проблемних педагогічних ситуацій, розв'язання яких пов'язано з розвитком власне особистісного ставлення до природи. Так, А.П.Сидельковський переконаний, що, передусім, слід сформулювати свідоме ставлення особистості до природи, яке виявляється у меті та змісті діяльності суб'єктів навчальної взаємодії, у формах і структурі інформаційного обміну учнів з оточуючим середовищем. Останнє великою мірою і формує позитивне ставлення школяра до природи, є визначальним чинником їхньої суспіль-

но корисної діяльності [26]. Хоча Д.М.Кавтарадзе також стверджує, що головне в екологічній освіті – це формування певного, чітко визначеного за змістом екологічного світогляду та свідомості. Вчений на перший план все ж таки висуває необхідність «повернутися обличчям до природи» у плані емпатійного ставлення, розуміння щільного поєднання з нею [10, с. 9].

Подібною до думки Д.М.Кавтарадзе є точка зору Ю.Г.Маркова, який вважає, що екологічна свідомість характеризує ставлення людини до природи і виявляється зазвичай у формі світоглядної оцінки природних факторів і систем, а також власне свого місця в природі [14].

Одним із факторів формування ставлення до природного навколишнього середовища є безпосередній і повсякденний досвід взаємодії з нею. Тому логічно припустити, що ставлення до природи міських жителів буде деякою мірою відмінним від ставлення людей, які проживають у сільській місцевості. Міське середовище як фактор соціалізації має ряд особливостей: архітектура (причому слід враховувати характер архітектури старовинних і промислових, столичних і провінційних міст); велика чисельність населення, умови проживання (в основному – облаштовані квартири); наявність освітніх установ різного виду та можливість вибору рівня і профілю навчання. На соціалізацію людини в місті має вплив «прискорений темп життя», технічний прогрес, прагнення до комфорту і матеріального забезпечення, що, в свою чергу, впливає на зміну суспільних цінностей та соціальних настановлень. Одним із важливих моментів процесу соціалізації міських школярів є «відірваність» від природи. Міські діти часто мають безпосереднє спілкування з природою лише під час літніх канікул і зазвичай тільки у випадку, коли сім'я має можливість організувати відпочинок за межами міста. Міський житель сприймає природу на фоні будівель, споруд, доріг. Отже, найчастіше природа стає «фоном» для сприймання тих же будівель, будівельних комплексів і, відповідно, приймає другорядне значення. Набагато рідше міський житель може почути природні звуки природи, адже їх ніби «перекривають звуки цивілізації». У даному випадку у людини знижується можливість відчувати себе частиною природи, якою вона є за своєю суттю (як один із біологічних видів) [9, с. 39–40].

В.О.Моляко, аналізуючи проблему ставлення особистості до техногенної катастрофи, зокрема аварії на ЧАЕС, виокремлює територіальні зони, які безпосередньо пов'язані зі ставленням людини до тої ситуації, що склалася в Україні в 1986 році. Ці

зони, зазначає В.О.Моляко, співпадають із зонами радіоактивного забруднення, а саме:

- зона відчаю;
- зона неперервної скритої паніки;
- зона підвищеної тривожності;
- зона настороженості;
- зона заклопотаності, яка виникає епізодично.

Ці зони, вважає вчений, безпосередньо пов'язані з проблемою розуміння, інтерпретації того, що трапилося, а також із суб'єктивними можливостями оцінки та аналізу екологічної ситуації [16, с. 10].

Наступний, третій підхід пов'язаний з *розвитком екологічного мислення людини, творчого потенціалу її особистості, які визначають розвиток екологічної свідомості людини*. В дослідженнях А.А.Алдашевої, А.А.Алімова, В.В.Бахірева, О.О.Башкірова, П.Н.Гуйвана, О.В.Гагаріна, Ю.Д.Железна, А.В.Каверіна, О.А.Кривопишиної, С.М.Малхазової, В.І.Медведева, В.О.Моляко, Б.Б.Прохорова, В.В.Пустовойтова, В.О.Сітарова, В.О.Скребця, С.А.Степанова, Р.В.Татевосова, Є.М.Щепочкиної, Ю.М.Швалба, В.Н.Екзар'ян та ін. проблема формування екологічної свідомості представлена двома основними аспектами: а) екологізація суспільної свідомості та пропаганда екологічного мислення; б) розвиток творчого потенціалу особистості з позиції екології суспільства.

Відносно першого аспекту, вважає О.В.Гагарін, слід говорити окремо про екологізацію науки та екологізацію культури, а також в цілому про екологізацію суспільної свідомості. Екологізація науки, вважає В.П.Олексієв, виявляється в тому, що навіть в нашому технократичному суспільстві все більша кількість вчених висловлюється на захист природи, вони попереджують про небезпеку екологічних криз та аналізують їх соціальні причини, переборюють екологічне безкультур'я, звертають увагу на необхідності екологічно-грамотного господарювання, розробляють коротко- і довгострокові екологічні програми [2, с. 217]. Зміст поняття «екологізація культури» має на увазі розвиток свідомості кожного індивіда, який прагне створити найбільш сприятливі умови для розвитку всіх форм суспільної культури, відповідного суспільного клімату, який давав би можливість вільного прояву творчих потенціалів для будь-якого, не лише обдарованого члена суспільства. В екологізації суспільної свідомості реалізується екологічний потенціал суспільства, що зумовлює його екологічне благополуччя. При цьому єдиним шляхом екологізації суспільної свідомості є пропаганда екологічних знань. [9, с. 18].

Т.М.Рамазанова [20], характеризуючи екологічне мислення як показник зрілості особистості, наголошує на умовності теоретичного розподілу мислення за видами. Сучасна інтерпретація концепції поєднання людини і природи полягає в тому, що людина має стати високоморальною, гармонійною особистістю. Саме відповідність людини своїй внутрішній природі призводить до її згоди із зовнішнім світом. Чим більше суб'єкт буде усвідомлювати себе як частину природи, лише відносно протиставлену їй, і саму природу усвідомлювати як цілісність, тим більш цілісною і гармонійною особистістю стане він сам.

З точки зору В.І.Медведева та А.А.Алдашевої, екологічна свідомість є нічим іншим, як знанням про взаємозв'язки людини і середовища, усвідомленням їх значущості з метою збереження стійкості балансу між останніми; екологічна свідомість є процесом, що забезпечує розуміння та оцінку людиною своїх можливостей щодо використання цих зв'язків для задоволення власних потреб і визначення меж допустимого антропогенного впливу суб'єкта на оточуюче середовище [15, с. 22]. Автори відмічають, що досліджуваний тип свідомості являє собою, з одного боку, знання, а, з другого, – розуміння людиною своїх можливостей впливу на природу, визначення цілей такого впливу, оцінку варіантів передбачуваної поведінки в екологічному середовищі, прогнозування наслідків такої поведінки, а також пізнання самого себе як елемента екологічної системи. Екологічна свідомість може розглядатись як відображення у свідомості особистості процесів взаємодії між людиною і навколишнім світом, з однієї сторони, і між суспільством та навколишнім світом – з другої, у тих аспектах біологічного і соціального життя, які зумовлені суто природними факторами. Отже, екологічну свідомість можна розглядати як складну, саморегулюючу (тобто таку, що має можливість сама по собі змінювати цілі, функції і ланки) систему, сформовану для розв'язання задач екологічного змісту, спрямовану на стабілізацію або зміну взаємостосунків з природою та її об'єктами, які виникають в процесі задоволення людиною своїх потреб. Екологічна свідомість, таким чином, реалізується через мислення, емоції, почуття, мотиви, інтереси, позиції, вчинки, дії та діяльність [15, с. 24–25].

К.П.Естес, Е.Ерріен, О.С.Андрєєв також вважають, що діяльність людини стане екологічною, а життя – здоровим, якщо суб'єкт буде усвідомлювати себе частиною природи. При цьому автори зазначають, що єднання із природою на новому рівні усвідомлення й розвитку людства в цілому може стати новим етапом людської еволюції [3; 27; 28].

Т.М.Рамазанова, займаючись проблемою впливу культури на розвиток екологічної свідомості особистості, вважає, що екологічна свідомість через пізнання і творчість ставить перед людиною задачу сформулювати, розвинути та зміцнити своє відповідальне ставлення до природи. Соціальна й культурна практика дають можливість людині усвідомити саме себе активним суб'єктом екозорієнтованої діяльності. Кожна цивілізація має своєрідну соціальну та культурну практику, елементи якої формують екологічну свідомість. Ті, що впливають на нас, – предмети, події, навколишнє середовище, кризи, тощо – викликають у людини не тільки пізнавальні образи, думки, ідеї, але й емоційні сплески. Вони спонукають індивіда тремтіти, хвилюватись, боятися, плакати, захоплюватись, любити і ненавидіти, тобто співпереживати природі і, одночасно, бути людьми. Т.М.Рамазанова стверджує, що «поза біологічно вироблені та закріплені поколіннями людей дії» складають соціокультурну реальність, основу екологічної свідомості і підґрунтя екологічної культури [20, с. 35].

І наступний, четвертий напрямок ми б назвали *аксіопсихологічним*, згідно якого *екологічна свідомість* людини розглядається як *найвища особистісна цінність*, яка знаходиться в одному ряду з гуманністю, людяністю, цивілізованістю, мораллю та ін. До представників, які проводили дослідження в межах даного напрямку, належать Б.Т.Лихачов, А.М.Львовичкіна, О.В.Рудоміно-Дусятська, М.М.Філоненко, Є.А.Кочай, Н.А.Некрасова, М.М.Смирнов, С.Н.Глазичев, І.К.Лісєєв, Н.Н.Моїсєєв, К.А.Романова, Н.В.Ромейко, Ф.І.Гиренко, Т.М.Рамазанова та ін.

М.М.Філоненко відмічає, що особливе значення у формуванні екологічної свідомості мають народні природознавчі традиції [25]. Український епос сповнений дбайливого і бережливого ставлення до природи, і це потрібно використовувати в екологічному вихованні. Розвиток екологічної свідомості постає можливим за умов орієнтації кожного суб'єкта в особливостях та традиціях нації. Поєднання духовних і екологічних категорій сприяє створенню і розкриттю українського менталітету, адже на основі накопичення практичного досвіду кожною людиною набуваються нові цінності, особистісні сенси, формується аксіологічний світогляд. Екологічна свідомість, підкреслює М.М.Філоненко, має розвиватися вже з дитинства. В дорослому ж віці, залежно від конкретної цілі екологічної діяльності, у суб'єкта буде домінувати той чи інший тип екологічної свідомості [25].

Більшість вчених бачать в екологічній свідомості поєднання цінностей людини і світу. Наприклад, Є.А.Когай,

Н.А.Некрасова, М.М.Смирнов акцентують увагу на системі цінностей у ставленні людини до природи, зміна якої в наш час висувається в якості однієї з базових проблем у формуванні екологічної свідомості [11; 17; 23]. Дійсно, в екологічній свідомості відбувається відображення ставлення людей до природних предметів і явищ та їхньої взаємодії. Останні зумовлюють цілеспрямовану діяльність людини, для якої характерним є наділення природи суб'єктивними властивостями, внаслідок чого сама природа визнається як цінність сама по собі.

На думку Ф.І.Гіренка, екологічна свідомість дісталася нам «від людини, що припинила біг в нескінченність» [6, с. 17]. Зупинившись, індивід розуміє, що всесвіт – це, передусім, природа, так само як будинок – місце, де народжуються, звідки йдуть і куди повертаються, де формуються первинні поняття, культура, цінності, сама людина. Уявімо, що цього місця не існує, немає куди йти і нікуди повертатися. Мислення та інтуїція, врешті-решт – розуміння ситуації і дана нам культура утримують нас від занурення в нікуди. Так, індивід винайшов «еко-будинок» – універсальну соціокультурну структуру людського буття, що не заперечує природі та її законам. Тобто, вважає Ф.І.Гіренко, людина спершу уявляє, що вона – зовсім не безтілесний дух і не бездуховне тіло, не чужа природному оточенню. Вона розуміє, що є деяка людська межа світосприйняття світу, той поріг, «нижче якого починається розпад людини, а вище – святість». Рух додому – «це рух до свого самозвеличення». Він особливо важливий у сучасному світі, де немає нічого такого, щоб не було «обов'язком людини», що не сприяє формуванню неоекологічної спрямованості свідомості індивіда, і що, врешті-решт, суспільство ніяк не зможе зруйнувати [7, с. 3].

Розглядаючи сутність екологічної свідомості з точки зору аксіологічного підходу, на нашу думку, важливо також враховувати активну діяльність письменників, публіцистів, учених, що створили ряд творів, присвячених проблемам руйнування національних традицій, пам'ятників культури, які прагнуть до відродження історичної пам'яті людства. Розвиток так званої, «культурної» течії екологічної свідомості пов'язаний, передусім, з глибинною потребою народу відчувати своє «коріння», сприймати щільний зв'язок з природою через творчість.

Аксіологічний підхід дозволяє вносити в осмислення формування екологічної свідомості якість парадигмальності. А.Н.Авдонін зазначає, що в наш час парадигмальністю наділене не лише наукове і культурне мислення, але й уся діяльність люди-

ни, діяльність, яка пов'язана з розвитком екологічної свідомості [1, с. 83]. У зв'язку з цим можна говорити, на наш погляд, про соціокультурні парадигми, під якими розуміється сукупність переконань, ціннісних настановлень і приписів, прийнятих суспільством в певний історичний період часу, що характеризують конкретний умонастрій, світосприймання, спосіб діяльності і розвитку суспільства. Крім того, кожна парадигма вміщує символічні узагальнення, філософські компоненти, схеми розв'язання конкретних завдань, актуальних для формування екологічної свідомості.

Ціннісний сенс сучасної екологічної свідомості полягає в розумінні того, що, з одного боку, рівень її розвитку збільшує значущість створення безвідходних технологій, екологічно чистого виробництва. З іншого боку, суспільство усвідомлює, що для відвертання екологічної катастрофи потрібні певні наукові розробки, готовність до їх оприлюднення, можливість відкривати нові пізнавальні техніки, фрейми тощо для розвитку екологічної свідомості, культури в процесі екологічної діяльності суспільства.

Так, екологічну свідомість можна розглядати як самостійну форму суспільної свідомості. Для визначення тієї чи іншої форми суспільної свідомості існують наступні підстави: по-перше – наявність «свого», специфічного предмета відображення, яким в даному разі є оточуюче середовище, природа, тощо; по-друге – специфічний характер відображення; по-третє – виконання людиною певної соціальної функції, яка не має руйнівного характеру; і, по-четверте, – безпосередній зв'язок з правовим та ціннісно-смысловим базисом суспільства [13; 17]. Очевидно, що екологічна свідомість цілком відповідає вказаним підставам і може розглядатися як самостійна форма суспільної свідомості. Тим більше, що екологічна свідомість ставить питання про виживання людської цивілізації, яке є найважливішим онтологічним питанням філософії, а розв'язання його тісно пов'язане з формуванням екологічної культури людини [8; 20; 22].

Висновки. Екологічна культура є динамічною, відкритою системою ціннісних орієнтацій і настановлень, основною метою якої є відтворення і збереження природних ресурсів, накопичених суспільством протягом усього історичного розвитку. Екологічна культура органічно включає необхідні суб'єктові екологічні знання, сукупність навичок їх застосування, а також екологічно продумані технології, які слід впроваджувати в суспільне життя [11; 20; 26]. Екологічна культура складає соціокультурну базу екологічної свідомості, яка вміщує в себе розуміння людиною необхід-

ності забезпечення охорони природи, несення відповідальності за збереження життя на землі в цілому. Формування екокультури та екоосвідомості суб'єкта є необхідними умовами подальшого існування усієї цивілізації. Тому для нашого дослідження важливими є всі чотири проаналізовані нами підходи до визначення сутності екологічної свідомості, адже кожен з них певною мірою стосується певної сторони екологічної культури як людини зокрема, так і суспільства в цілому.

В наступних наших публікаціях проаналізуємо наведені в психологічній літературі типи екологічної свідомості, її структурні складові, компоненти тощо, що допоможе нам побудувати власну нормативну модель екологічної свідомості старшокласника.

Список використаних джерел

1. Авдонин А.Н. Экологическое сознание: состояние и причины пассивности / А.Н. Авдонин // В кн.: Введение в социальную философию / К.Х. Момджян. – М., 1997. – С. 83.
2. Алексеев В.П. Очерки экологии человека : [учебное пособие] / В.П. Алексеев. – М. : Издательство МНЭПУ, 1998. – С.217.
3. Андреев А.С. Психологічні аспекти екологічних проблем й екопсихологічні тренінги / Олександр Сергійович Андреев // Актуальні проблеми психології. Екологічна психологія : Збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Т. 7, вип. 19 / [за редакцією акад. С.Д. Максименка]. – Житомир : Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С. 18–23.
4. Бауер М.Й. Екологічні знання у контексті формування світоглядних цінностей суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук. : спец. 09.00.09 «Філософія науки» / Михайло Йозефович Багер. – К., 1998.– 21 с.
5. Галаева А.М. Методологические аспекты взаимодействия общества и природы / А.М. Галаева, М.Л. Курок. – М. : Московский рабочий, 1986. – 166 с.
6. Гиренок Ф.И. К умному безмолвию бытия / Ф.И. Гиренок // Человек и природа. – 1992. – № 2. – С. 17.
7. Гиренок Ф.И. Экология, цивилизация, ноосфера / Ф.И. Гиренок. – М., 1990. – С. 3.
8. Гирусов Э.В. Экологическое сознание как условие оптимизации общества и природы / Э.В. Гирусов // Философские проблемы глобальной экологии. – М., 1983. – С. 145–153.
9. Грибанова Е.С. Информационно-педагогический потенциал природной среды в формировании экологического сознания

- личности : [электронный ресурс] : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Елена Сергеевна Грибанова. – Вологда : РГБ, 2007. – С. 39–40.
10. Кавтарадзе Д.Н. Природа: от охраны – к заботе / Д.Н. Кавтарадзе // Знание – сила. – 1990. – № 3. – С. 8–13.
  11. Когай Е.А. Человек и природа: ценностные регулятивы экологического сознания / Е.А. Когай. – М., 2001. – 167 с.
  12. Козленя Е.И. К сущности вопроса об экологическом сознании / Е.И. Козленя // Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / [за ред. С.Д. Максименка]. – К., 2005. – Т. 7, вип. 5. – С. 214–218.
  13. Кочергин А.Н. Экологическое знание и сознание : Особенности формирования / А.Н. Кочергин, Ю.С. Марков, Н.Г. Васильев. – Новосибирск : Наука, 1987. – 221 с.
  14. Марков Ю.Г. Социальная экология. Взаимодействие общества и природы : [учеб. пособие] / Ю.Г. Марков. – [2-е изд., испр. и доп.]. – Новосибирск : Сиб. унив-та изд-во, 2004. – 126 с.
  15. Медведев В.И. Экологическое сознание : [учебное пособие] / В.И. Медведев, А.А. Алдашева. – [изд. второе, доп.]. – М. : Логос, 2001. – 384 с.
  16. Моляко В.О. Психологічні наслідки Чорнобильської катастрофи // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – Т. 12 : Проблеми психології творчості / за заг. ред. В.О. Моляко. – Житомир : Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – С. 8–21.
  17. Некрасова Н.А. Феномен духовности: бытие и ценность : [монография] / Н.А. Некрасова. – Белгород, 2003. – 186 с.
  18. Отношение школьников к природе // [под ред. И.Д. Зверева, И.Т. Суравегиной]. – М. : Педагогика, 1988. – 129 с.
  19. Палинчак Ф.Я. Экологические отношения, сознание, деятельность / Ф.Я. Палинчак, Г.В. Платонов // Вестник МГУ. – Сер. 7 : Философия. – 1984. – № 4. – С. 7.
  20. Рамазанова Т.М. Социокультурная обусловленность формирования и развития экологического сознания : дис. ... канд. фил. наук : 24.00.01 / Таскирия Мусаевна Рамазанова. – Белгород, 2006. – 153 с.
  21. Саунова Ю.О. Формування екологічної свідомості студентів природничих факультетів у процесі навчально-виробничої практики : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Юлія Олександрівна Саунова. – Кіровоград: Кіровоградський дер-

- жавний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, 2007. – 309 с.
22. Скребец В.А. Экологическая психология : [учеб. пособие] / В.А. Скребец. – К. : МАУП, 1998. – 142 с.
  23. Смирнов Г.С. О соотношении понятий «экологическое сознание» и «экологизация общественного сознания». Соотношение и диалектика познавательной деятельности / Г.С. Смирнов. – Иваново, 1984. – С. 141.
  24. Фенчак Л.М. Методологічний аспект формування екологічної культури студентів-аграрників / Л.М. Фенчак // Науково-методичний збірник «Нові технології навчання». – Електр. ресурс: Режим доступу: <http://www.agronmc.cjm.ua/nmcprop/novteh41.html>.145
  25. Філоненко М.М. Духовно-ментальні аспекти екологічного виховання // Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / М.М. Філоненко // [за ред. С.Д. Максименка]. – К. : «Міленіум», 2005. – Т. 7, вип. 6 – С. 387–395.
  26. Человек и природа. Формирование отношений // [под ред. В.В. Савельева, А.П. Сидельковского и др.]. – Ставрополь, 1975. – 224 с.
  27. Эрриен Э. Путь четырёх дорог. Архетипы воина, учителя, целителя и видящего / Э. Эрриен. – К. : София, 2003. – С. 28.
  28. Эстес К.П. Бегущая с волками. Женский архетип в мифах и сказаниях / К.П. Эстес. – М. : Издательский дом «София», 2005. – 496 с.

In this article the context of the term “the ecological consciousness of the person” was described. The ecological consciousness of the person was substantiated according to some approaches: a) the approach in which the ecological consciousness of the subject was analyzed as the condition of forming the ecological outlook; b) the approach in which the ecological consciousness of the person was shown as a complex psychological structure with the help of which we can describe the attitude of the subject to the world, to the activity of other people, the consequences of this activity, society in the whole; c) the approach which is connected with the process of the development of the person ecological thinking, his / her creative potential; d) the approach which we analyze as valuable, because according to it the ecological consciousness of the subject is considered as the personal value.

Keywords: consciousness, ecological consciousness, ecological outlook, ecological thinking, creative potential, valuable approach.

Отримано: 11.01.2013 р.